

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ

Φουκώ και Ντερριντά:

Ἡ ἀνάγνωση ὡς ἀρχαιολογία ἢ ὡς ἀποδόμηση;*

Στόν Γιάννη Παπαθεοδώρου

α. Ἡ «διαμάχη»

Τό 1963 ὁ Ζάκ Ντερριντά δημοσιεύει τό κείμενο «Τό cogito καί ἡ ἱστορία τῆς τρέλας»,¹ τό ὁποῖο ἀποτελεῖ κριτική στό βιβλίο τοῦ Μισέλ Φουκώ Ἡ τρέλα καί τό παράλογο: Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας τήν κλασική ἐποχή.² Ἡ ἀπάντηση τοῦ Φουκώ στήν κριτική τοῦ Ντερριντά δημοσιεύεται στή δεύτερη γαλλική ἐκδοση τοῦ *Histoire de la folie* τό 1972, ὑπό μορφήν παραρτήματος, μέ τόν τίτλο «Τό σῶμα μου, αὐτό τό χαρτί, αὐτή ἡ φωτιά», μαζί μέ τό «Ἡ τρέλα, ἡ ἀπουσία ἔργου».³ Αὐτά τά κείμενα, ὅταν θεωρηθοῦν ἀπό κοινοῦ, συνιστοῦν ἕνα συναρπαστικό καί ἀρκετά διαφωτιστικό παράδειγμα γιά τίς διαφορετικές ἀναγνωστικές στρατηγικές τῶν δύο σημαντικῶν «μεταδομιστῶν» Γάλλων διανοητῶν. Ἐπιπλέον, ἡ συγκεκριμένη «διαμάχη» ἐγείρει πολλά σημαντικά ἐρωτήματα ἀναφορικά μέ τή συγκρότηση τῆς τρέλας ὡς ἔννοιας ἀντίθετης πρὸς τή λογική, τή δυνατότητα συγγραφῆς τῆς ἱστορίας της, τίς ὄντολογικές καί ἐπιστημολογικές βάσεις τῆς ἔννοιας τῆς καρτεσιανῆς ὑποκειμενικότητας, καί κυ-

* Τό παρόν κείμενο ἀποτελέσει εἰσήγηση στήν ἡμερίδα πού διοργάνωσε τό περιοδικό *Historiein/Ἱστορεῖν* στίς 21.1.2005 στήν Ἀθήνα, μέ ἀφορμή τά εἴκοσι χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Μισέλ Φουκώ [Michel Foucault].

1. Ζάκ Ντερριντά, «Τό cogito καί ἡ ἱστορία τῆς τρέλας», στό Ζάκ Ντερριντά-Μισέλ Φουκώ, *Τρέλα καί φιλοσοφία*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Ὀλκός/Μικρή Ἄρκτος, 1994 (ΤΦ).

2. Michel Foucault, *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Plon, Παρίσι 1961. Τό 1964, τό *Histoire de la folie* κυκλοφορεῖ μέ ἕναν κατά πολύ μικρότερο πρόλογο, ἀπό τόν ὁποῖο παραλείπονται κυρίως τά σημεῖα πού ἀποτελέσαν στόχο τῆς σκληρῆς κριτικῆς τοῦ ἄρθρου τοῦ Ντερριντά. Ἡ ἑλληνική μετάφραση ἀκολουθεῖ τήν ἐκδοση τοῦ 1964 καί, ὡς ἐκ τούτου, περιλαμβάνει τόν μεταγενέστερο πρόλογο, βλ. Μισέλ Φουκώ, Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας, μτφρ. Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου, Ἡριδανός [1976].

3. Καί τά δύο κείμενα βρίσκονται μεταφρασμένα στό Ζάκ Ντερριντά-Μισέλ Φουκώ, *Τρέλα καί φιλοσοφία*, ὀ.π.

ρίως τή φύση τῆς σχέσης ανάμεσα στα κείμενα, ὅπως οἱ *Στοχασμοί* τοῦ Ρενέ Ντεκάρτ [René Descartes], καί ἄλλα κοινωνικοῖστορικά καί διανοητικά μορφώματα.

Κομβικό σημεῖο τῆς διαμάχης ἀποτελεῖ ἡ ἀνάγνωση τῶν *Στοχασμῶν* τοῦ Ντεκάρτ ἀπό τόν Φουκώ, ἡ ὁποία καταλαμβάνει μόλις τρεῖς σελίδες ἀπό τίς περίπου ἑπτακόσιες πού ἀποτελοῦν τό *Histoire de la folie*. Ὁ Φουκώ τοποθετεῖ ἐν εἶδει προλόγου τούς ἰσχυρισμούς του γύρω ἀπό τόν Ντεκάρτ στήν ἀρχή τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, πού φέρει τόν τίτλο «Ἡ μεγάλη ἐγκάθειρξη», καί ἀναφέρεται στή διαδικασία ἰδρυματοποίησης τῶν τρελῶν κατά τόν δέκατο ἔβδομο αἰώνα.

Γιά τόν Φουκώ, ἡ ἐνασχόληση μέ ὅλες τίς μορφές τοῦ παραλόγου, τῆς μαγείας, τῆς τρέλας, τῆς ἀποκάλυψης, τῆς πίστεως, τῶν θαυμάτων ἦταν θεμελιώδης γιά τή σκεπτικιστική παράδοση μέχρι καί τόν δέκατο ἔκτο αἰώνα. Ὁ στοχαστής τῆς Ἀναγέννησης δέν ἦταν ποτέ σίγουρος ὅτι δέν εἶναι τρελός. Ἡ συμβουλή τοῦ Μοντέιν [Montaigne] ἦταν ὅτι αὐτός πού θά ἀψηφοῦσε τό παράλογο θά ἦταν ἔνοχος παραλογισμοῦ. Ὅμως, μέ τήν ἔλευση τοῦ δέκατου ἔβδομου αἰώνα, στό εἶδος τῆς σκέψης πού ἀναγνώριζε τά ὅρια τόσο τῆς πραγματικῆς ὅσο καί τῆς δυνάμει γνώσης της, καί ὡς ἐκ τούτου δέν ἦταν διατεθειμένη νά ἀποπέμψει τό παράλογο, ἀντιπαρατίθεται ἡ αὐτονομία, ἡ κυριαρχία καί ἡ νηφαλιότητα τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου τήν ὁποία προτείνει ὁ Ντεκάρτ, ἀπό τή σκέψη τοῦ ὁποίου ἀποκλείεται ἀπόλυτα ἡ τρέλα: Ἐγώ πού σκέφτομαι δέν μπορεῖ νά εἶμαι τρελός, ἰσχυρίζεται ὁ Ντεκάρτ, κατά τόν Φουκώ. Σέ ἀντίθεση μέ τά ὄνειρα ἢ τά λάθη τῆς ἀντίληψης ἢ τῆς ἐνόρασης τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά ἐνσωματωθοῦν στή λογική ὑποκειμενικότητα τοῦ cogito καί ὡς ἐκ τούτου νά ὑπερνικηθοῦν ἀπό αὐτό, ἡ τρέλα ἀποτελεῖ ἕνα ἀπόλυτο ἄλλο. Τό καρτεσιανό ὑποκείμενο μπορεῖ νά εἶναι, στήν πραγματικότητα θά πρέπει νά εἶναι, ἕνα «ἀμφιβάλλον» ὑποκείμενο, ἀλλά ἡ βασική ὑπόθεση ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ εἶναι ὅτι πρόκειται γιά ἕνα λογικό ὑποκείμενο.

Ἔτσι, γιά τόν Φουκώ, ἡ «ἐξορία τῆς τρέλας» ἀπό τόν νοῦ τοῦ καρτεσιανοῦ ὑποκειμένου χρησιμεύει ὡς καθοριστικός δείκτης τῆς διαφορᾶς ανάμεσα στήν Ἀναγέννηση καί τίς κλασικές ἐπιστήμες (*épistèmes*) σχετικά μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο «σκέφτονται» τό παράλογο. Ἔτσι, ἀνάμεσα στόν Μοντέιν καί τόν Ντεκάρτ μιά πολύ σημαντική μετατόπιση ἔχει ἐπιτελεστεῖ, τόσο γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ φιλοσοφικοῦ ρασιοναλισμοῦ κατά τόν δέκατο ἔβδομο αἰώνα, ὅσο καί γιά τίς νέες μορφές «μεταχείρισης» ὅσων προχωροῦσαν πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ Λόγου, μέσω τοῦ παραλογισμοῦ τους. Στό ὑπόλοιπο τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου ὁ Φουκώ θά στρέψει τήν προσοχή του στήν ἱστορία τῆς ἰδρυματοποίησης τῶν τρελῶν.

Ἄδιευκρίνιστος πάντως παραμένει ἀπό τόν Φουκώ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό φιλοσοφικό κείμενο τοῦ Ντεκάρτ σχετίζεται μέ τούς ἐπιστημονικούς λόγους

ἀλλά καί μέ τίς θεσμοθετημένες πρακτικές (ἀστυνομικά μέτρα, δικαστικές ἀποφάσεις, ἐγκλεισμοί, τιμωρίες). Ἀποτελεῖ τό φιλοσοφικό κείμενο «σύμπτωμα» ἢ «αἰτία»; Ἄν δέν ὑπάρχει ἀπλῶς μιᾶ σχέση κοινού πλαισίου, καθοδηγεῖ ὁ φιλοσοφικός λόγος τούς ἄλλους λόγους καί τίς πρακτικές, ἢ συμβαίνει τό ἀντίστροφο;⁴ Θά πρέπει ἡ σχέση τους νά νοηθεῖ σύμφωνα μέ τό μοντέλο βάσης-ἐποικοδομήματος ἢ σύμφωνα μέ τό πρότυπο τῆς κυκλικῆς αἰτιότητας, ἢ ἐντέλει ὡς ἀλληλεπίδραση δομῆς καί γεγονότος;

Στόν ἀρχικό πρόλογο τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας* ὁ Φουκῶ ἀναφέρει: «Γράφω τήν ἱστορία τῆς τρέλας πάει, λοιπόν, νά πεῖ: γράφω μιᾶ δομική μελέτη τοῦ ἱστορικοῦ συνόλου –ἐνοιῶν, θεσμῶν, νομικῶν καί ἀστυνομικῶν μέτρων, ἐπιστημονικῶν ἐνοιῶν– πού κρατάει ἐγκλειστη μιᾶ τρέλα, ἢ πρωταρχική κατάσταση τῆς ὁποίας δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀποκατασταθεῖ ριζικά»⁵. Στό «Τό cogito καί ἡ ἱστορία τῆς τρέλας» ὁ Ντερριντά θέτει μιᾶ σειρά ἀπό ἐρωτήσεις σέ σχέση μέ τά παραπάνω: «Πῶς ὀργανώνονται, ὅμως, αὐτά τά στοιχεῖα μέσα στό “ἱστορικό σύνολο”; Τί εἶναι ἡ “ἐννοια”; Οἱ φιλοσοφικές ἐννοιες ἔχουν κάποιον προνόμιον; Πῶς συσχετίζονται μέ τίς ἐπιστημονικές ἐννοιες ἢ πρακτικές;» Γιά νά καταλήξει παρατηρώντας: «Εἶναι πολλά τά ἐρωτήματα πού κυκλώνουν αὐτό τό ἐγχείρημα» (ΤΦ 38-39).

Ὁ Ντερριντά, στήν κριτική του, δέν θά ἐπικεντρώσει τήν προσοχή του στήν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας τῆς «Μεγάλης ἐγκάθειρξης» ἀπό τόν Φουκῶ, ὅπως συνέβη μέ διάφορους ἱστορικούς τῆς νεότερης Εὐρώπης, ἀλλά στόν διαχωρισμό τῆς τρέλας καί τοῦ λόγου κατά τήν κλασική ἐποχή, γιά τήν ὁποία μᾶς μιλά ὁ Φουκῶ.

Μία ἀπό τίς ἐρωτήσεις πού θέτει ὁ Ντερριντά ἀφορᾶ τό εὐλογο τῆς κατανόησης τοῦ κειμένου τοῦ Ντεκάρτ ἀπό τόν Φουκῶ καί τῆς «ἱστορικῆς σημασίας» πού θέλει νά τοῦ ἀποδώσει μέσω τῆς συσχέτισής του μέ μιᾶ ὀρισμένη

4. Ἡ ἀσάφεια τῆς θέσης τοῦ Φουκῶ ἔχει προκαλέσει μιᾶ σειρά ἀπό ἀντικρουόμενες (παρ)ἐρμηνεῖες. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, σύμφωνα μέ τόν Peter Flaherty, «Γιά τόν Φουκῶ, αὐτή ἡ “ἐξορία τῆς τρέλας” ἀπό τόν νοῦ τοῦ καρτεσιανοῦ ὑποκειμένου ἔχει βαθιές συνέπειες γιά τήν ἰδρυματοποίηση τῶν τρελῶν, τήν ἱστορία τῆς ὁποίας ἰχνηλατεῖ στό ὑπόλοιπο τοῦ κεφαλαίου» [ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε] (Peter Flaherty, «(Con)textual Contest: Derrida and Foucault on Madness and the Cartesian Subject», *Philosophy of the Social Sciences*, τόμ. 16, 1986, σ. 159). Γιά τόν Robert D’Amico, «Ὁ Φουκῶ φαίνεται νά ὑποστηρίζει μιᾶ σχέση “ἀντανάκλασης” ἢ καθορισμοῦ ἀνάμεσα στό κείμενο τοῦ Ντεκάρτ, γιά παράδειγμα, καί τό πραγματικό δικαστικό, πολιτικό καί οικονομικό γεγονός τοῦ μεγάλου ἐγκλεισμοῦ καί τῆς ἰδρυματοποίησης τοῦ τρελοῦ στή Γαλλία, πρὶν ἀπό τήν Ἐπανάσταση. Οἱ Στοχασμοί τοῦ Ντεκάρτ ἀντανάκλουν τήν καταπίεση καί τόν ἀποκλεισμό τοῦ τρελοῦ πού ἐφάρμοζε ἡ ἀστυνομία» (Robert D’Amico, «Text and Context: Derrida and Foucault on Descartes», στό John Fekete [ἐπιμ.], *The Structural Allegory*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 1984, σ. 170).

5. Michel Foucault, *Folie et déraison...*, ὁ.π., σ. vii [ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε καί μεταφράζουμε].

ιστορική δομή. Μιά άλλη άφορᾶ τή ρητά έκπεφρασμένη απόπειρα τοῦ Φουκώ νά γράψει τήν «ἱστορία τῆς ἴδιας τῆς τρέλας», απόπειρα ἡ ὁποία, γιά τόν Ντερριντά, ἰσοδυναμεῖ μέ ὕβριν. Σέ ἓνα απόσπασμα πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν ἀναθεωρημένο πρόλογο τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*, ὁ Φουκώ δηλώνει ὅτι ἐπιχειρεῖ νά γράψει τήν «ἱστορία, ὄχι τῆς ψυχιατρικῆς, ἀλλά τῆς ἴδιας τῆς τρέλας, μέσα στή ζωτικότητά της, πρίν τήν αἰχμαλωτίσει ἡ πολυμάθεια». ⁶ Σύμφωνα, ὅμως, μέ τόν Ντερριντά, εἶναι ἀδύνατον γιά κάθε ἱστορικό νά ἀποδράσει ἀπό τόν κλειστό, μεταφυσικό κύκλο τῆς τάξης τοῦ λόγου. Προϋπόθεση δυνατότητας ὑπαρξῆς ἑνός λόγου γιά τήν τρέλα (συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἱστορικοῦ λόγου) δέν εἶναι παρά ὁ ἀποκλεισμός τοῦ λόγου τῆς τρέλας. Τήν ἴδια ἀντίρρηση θά ἐκφράσει καί ὁ Γιουργκεν Χάμπερμας [Jürgen Habermas] στό *Ἄφιλοσοφικός λόγος τῆς νεωτερικότητας* (1985), χωρίς, ὅμως, νά κάνει καμία ἀναφορά στό κείμενο τοῦ Ντερριντά: «Ἐξίσου ἀδιευκρίνιστο, ὅπως καί ἡ σχέση τῶν λόγων πρὸς τίς πρακτικές, παρέμενε στίς πρῶτες ἐργασίες του [τοῦ Φουκώ] τό μεθοδολογικό πρόβλημα πῶς μπορεῖ γενικά νά γραφεῖ μία ἱστορία τῶν ἀστερισμῶν Λόγου καί Τρέλας, ὅταν ἀπό τή μεριά της ἡ ἐργασία τοῦ ἱστορικοῦ πρέπει ἀναγκαστικά νά κινεῖται μέσα στόν ὀρίζοντα τοῦ Λόγου. Στούς προλόγους τῶν μελετῶν του πού δημοσιεύθηκαν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ὁ Φουκώ θέτει αὐτό τό ἐρώτημα χωρίς νά δίνει ἀπάντηση».⁷

Ἄναφορικά μέ τό ἴδιο τό κείμενο τῶν *Στοχασμῶν* τοῦ Ντεκάρτ, σύμφωνα μέ τήν ἀνάγνωση τοῦ Ντερριντά, «Ἡ ὑπόθεση τῆς παραφροσύνης δείχνει [...] νά μὴ δέχεται κάποια προνομιακή ἀντιμετώπιση καί νά μὴν ὑποβάλλεται σέ κάποιον ἐπιμέρους ἀποκλεισμό» (ΤΦ 48). «Ὅμως, παρόλο πού ἡ τρέλα μπορεῖ νά μὴν ἀποκλείεται ρητά, πρέπει τουλάχιστον νά ὑπάρχει μιὰ ἄρρητη ἀποδοχή, τόσο ἀπό τόν συγγραφέα ὅσο καί ἀπό τόν ἀναγνώστη, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ λόγος εἶναι στή βάση του «λογικός». Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ντερριντά, «πρόκειται γιά μιὰ ἀναγκαιότητα οὐσίας, ἀπό τήν ὁποία καμία ἐπιχειρηματολογία δέν μπορεῖ νά ξεφύγει, οὔτε κἀν ἐκείνη πού καταγγέλλει ἓναν φενακισμό ἢ ἓνα πλῆγμα» (ΤΦ 55).

Ἀπό αὐτή τή σκοπιά, ὁ Ντερριντά κρίνει τήν ἐργασία τοῦ Φουκώ πάνω στήν τρέλα ὡς «ἓνα καρτεσιανό νεῦμα γιά τόν εἰκοστό αἰῶνα» (ΤΦ 57). Μέ τό νά ἀποβλέπει νά θέσει ὑπό περιορισμό τόν «λόγο», ἀκριβῶς ὅπως ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ντεκάρτ ἀποβλέπει νά θέσει ὑπό περιορισμό τήν «τρέλα», ἡ ἀνάγνωση τοῦ Φουκώ λαμβάνει «ὑπερβολικό» χαρακτήρα, ἐφόσον ἐπιδιώκει τή χίμαιρα μιᾶς πρωταρχικῆς σημασίας πού εἶναι ἱκανή νά ὑπερβαίνει τούς φιλοσοφικούς καί ἱστορικούς καθορισμούς οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλονται στό καρτεσιανό κείμενο.

6. Michel Foucault, *Folie et déraison...*, ὁ.π., σ. vii.

7. Jürgen Habermas, *Ἄφιλοσοφικός λόγος τῆς νεωτερικότητας*, μτφρ. Λ. Ἀναγνώστου-Α. Καραστάθη, Ἀλεξάνδρεια, 1993, σ. 305.

Ὁ Φουκώ θά ἀπαντήσῃ στήν κριτική τοῦ Ντερριντά μέ τό κείμενο «Τό σῶμα μου, αὐτό τό χαρτί, αὐτή ἡ φωτιά», μόνο ὡς πρός τό σκέλος τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Ντεκάρετ.

β. Κοινά σημεῖα ἀνάμεσα στόν Φουκώ καί τόν Ντερριντά

Ὅμως, παρά τίς σημαντικές διαφωνίες ἀνάμεσα στόν Φουκώ καί τόν Ντερριντά, θά μπορούσαμε νά ἀνιχνεύσουμε κάποια κοινά στοιχεῖα στίς ἀναγνωστικές τους πρακτικές: τήν «ἀρχαιολογία» καί τήν «ἀποδόμηση». Ὅ,τι ἐνώνει τόν Φουκώ καί τόν Ντερριντά, περισσότερο ἀπό τόν ἀνατρεπτικό χαρακτήρα τῆς κριτικῆς τους ὡς θεωρίας, ἀλλά καί πρακτικῆς, εἶναι ἡ προσπάθειά τους νά καταστήσουν ἐμφανές αὐτό πού παραδοσιακά παραμένει ἀόρατο σέ ἕνα κείμενο, ἀπελευθερώνοντας κατ' αὐτό τόν τρόπο τόν ἀναγνώστη ἀπό τίς ἐπιφανειακές σημασίες τοῦ κειμένου. Τό ὅλο ἐγχείρημα, τόσο τοῦ Φουκώ ὅσο καί τοῦ Ντερριντά, λαμβάνει ὡς δεδομένο ὅτι ἕνα κείμενο κρύβει κάτι ἢ ὅτι κάτι γύρω ἀπό ἕνα κείμενο εἶναι μὴ ἐμφανές, ὅπως ἐπίσης ὅτι αὐτό πού δέν εἶναι ἐκεῖ μπορεῖ νά ἀποκαλυφθεῖ καί νά ἐκτεθεῖ. Γιά τόν Φουκώ, τό κείμενο ἀποτελεῖ μέρος ἑνός δικτύου ἐξουσίας τό ὁποῖο σκοπίμως συγκαλύπτεται ἀπό τήν κειμενική μορφή καί τή γνώση πού φέρεται νά προάγει, ἢ κρύβεται ἐντός αὐτῶν. Συνεπῶς, ἡ ἀποκαλυπτική δύναμη τῆς κριτικῆς εἶναι νά ἐπαναφέρει τό κείμενο σέ μιὰ ὀρισμένη ὁρατότητα. Τό χρέος τοῦ ἀρχαιολόγου εἶναι νά ἀνασυστήσῃ καί νά καταστήσῃ ἐμφανές τό δίκτυο γύρω καί, τελικά, πρὶν ἀπό τό κείμενο. Ἀντίθετα, γιά τόν Ντερριντά, ὅσο περισσότερο ὁ κριτικός ἀρνεῖται (νὰ ὑπερβεῖ θεμιτά τό κείμενο γιά νά τραβήξῃ πρός κάτι ἄλλο, πρός μιὰ ἀναφορά μεταφυσική, ἱστορική, ψυχοβιογραφική πραγματικότητα),⁸ ὅσο περισσότερο συλλαμβάνει ὁ κριτικός τήν «κειμενικότητα τοῦ κειμένου» στόν ἑαυτό της καί γιά τόν ἑαυτό της, αὐτό πού δέν εἶναι ἐκεῖ μᾶς δίνεται μέ ὅλο καί μεγαλύτερη λεπτομέρεια. Ἀντί νά ἀποβλέπει στήν ἀποκάλυψη τοῦ συγκεκριμένου πλέγματος σχέσεων ἐξουσίας καί γνώσης πού βρῖσκεται πίσω ἀπό τή θέση ἑνός κειμένου, ἡ στρατηγική τοῦ Ντερριντά προσανατολίζεται πρός τήν ἀνατροπή αὐτῆς τῆς θέσης μέσω τῆς ἀνάδειξης τῶν ἄλυτων ἀντιφάσεων πού συγκροτοῦν τή λογική της ἐνότητα.

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Ντερριντά, ὁ ὁποῖος παραμένει στό κείμενο γιά νά ἀνατρέψῃ τή λογοκεντρική τάξη ἀξιῶν πού τό προτιθέμενο ἐπιχειρημά του ἢ ἡ συγγραφική του πρόθεση ὑπηρετεῖ, ὁ Φουκώ ἐνδιαφέρεται νά παρουσιάσῃ τό κείμενο ἀπογυμνωμένο ἀπό τά ἐσωτερικά ἢ ἐρμητικά στοιχεῖα του καί ἐπιτυγχάνει κάτι τέτοιο μέ τό νά καταδείξῃ τόν δεσμό τοῦ κειμένου μέ λόγους,

8. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, 1990, σ. 273.

θεσμούς, υπηρεσίες, τάξεις, ακαδημίες. Οί περιγραφές ενός κειμένου ή ενός λόγου από τόν Φουκώ επιχειρούν, μέσω τής λεπτομέρειας και τής λεπτότητας τής περιγραφής, νά επανασημασιολογήσουν, νά επανακαθορίσουν και νά επαναπροσδιορίσουν τήν ταυτότητα τών συγκεκριμένων συμφερόντων, ενδιαφερόντων ή επιθυμιών πού όλα τά κείμενα υπηρετούν και αναπαράγουν.

Και στίς δύο περιπτώσεις ό κριτικός έντοπίζει αλλά και άμφισβητεί τήν κουλτούρα και τίς φαινομενικά κυρίαρχες δυνάμεις διανοητικής παραγωγής, τίς όποιες μπορούμε νά αποκαλέσουμε «σύστημα» ή «μέθοδο», όταν αυτές αναγορεύονται σέ συνθήκη τής φιλοσοφίας και τής έπιστήμης. Τόσο ό Ντερριντά όσο και ό Φουκώ, στό πρώιμο έργο τους, μιλούν για «δομές» πού διέπουν τή διανοητική παραγωγή, και για κείμενα τά όποια δέν άποτελούν παρά «συμπτώματα» αυτών τών δομών, άν και ή φύση και ή διάρκεια τών δομών ποικίλλει για τόν καθένα. 'Ο Ντερριντά αναφέρεται παντού σέ μιά «δομική μορφή όσο και σέ μιά ιστορική όλότητα» –αυτήν τής «μεταφυσικής τής παρουσίας» ή του «λογοκεντρισμού», όπως τήν όνομάζει– ή όποια «διέπει έναία», από τήν έποχή του Πλάτωνα μέχρι και σήμερα, τήν ιστορία τής φιλοσοφίας και τήν «έννοια τής έπιστήμης ή τής έπιστημονικότητας τής έπιστήμης».⁹ Στό πρώιμο έργο του ό Φουκώ αναφέρεται σέ διάφορες περιόδους, έποχές, έπιστήμες, δηλαδή σέ εκείνες τίς όλότητες οι όποιες οικοδομούν τήν κυρίαρχη κουλτούρα σέ θεσμούς έπιβολής, άποκλεισμού, ένσωμάτωσης και διακρίσεων. Τόσο ό Φουκώ όσο και ό Ντερριντά επιχειρούν νά όρίσουν αυτές τίς άμφισβητούμενες όντότητες αλλά, έπίσης, μέ έπίμονο τρόπο, νά τίς άπο-ορίσουν, νά έπιτεθούν στή σταθερότητα, τήν παρουσία, τή δύναμη τής έξουσίας τους, νά τίς διαλύσουν, άν κάτι τέτοιο είναι δυνατό. Αυτή ή άμφισβήτηση λαμβάνει διαφορετική μορφή στόν καθένα.

Όμως, άν και, άναμφίβολα, ό συσχετισμός φαινομενικά διαφορετικών κινήσεων και ή άνεύρεση μιās κοινής δομής πού τίς διέπει, πράγμα πού χαρακτηρίζει τό έργο και τών δύο διανοητών, μπορεί νά άποδειχθούν σέ όρισμένες περιπτώσεις ιδιαίτερα διαφωτιστικά, μπορούν έπίσης πολύ εύκολα νά καθυποτάξουν τήν ιδιαιτερότητα μιās κίνησης στήν τροχιά μιās άλλης. Η άναγωγή ενός κειμένου σέ άπλό «σύμπτωμα» μιās λανθάνουσας δομής δύσκολα άποφεύγει τόν κίνδυνο νά έξαλείψει τίς όποιες ιδιαιτερότητες του κειμένου. Τό κείμενο χάνει τή σχετική έρμηνευτική του άυτονομία και καταλήγει νά έπεξηγηϊται άποκλειστικά από τή λειτουργία τής δομής τής όποίας φέρεται νά άποτελεί σύμπτωμα. Άνάλογη κριτική άσκει ό Ντερριντά στόν Φουκώ, τά προβλήματα ώστόσο πού θίγει έντοπίζονται και στίς δικές του πρώιμες αναλύσεις.

Προβλήματα, όμως, ανακύπτουν και όσον άφορᾷ τίς άποδείξεις πού έπι-στρατεύουν και οι δύο διανοητές, για νά στηρίξουν τήν ύπαρξη μιās όρισμένης

9. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, ό.π., σ. 14.

δομής. Έτσι, ο πλατωνικός Φαῖδρος, τὰ Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας του Σωσσύρ [Saussure] κι ένα ελάχιστα διαβασμένο κείμενο τό όποιο εκδόθηκε μετά τόν θάνατο του συγγραφέα του, τό Δοκίμιο περί τῆς καταγωγῆς τῶν γλωσσῶν του Ρουσσώ [Rousseau], θά εἶναι ἀρκετά γιά τόν Ντερριντά ὥστε νά μπορέσει νά ὑποστηρίξει τήν ὑπαρξη μιᾶς δομῆς μεγάλου βεληνεκοῦς, αὐτῆς του λογοκεντρισμοῦ, πού διέπει τό σύνολο τῆς ἱστορίας τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στήν Ἱστορία τῆς τρέλας, ὅταν ένα μικρό ἀπόσπασμα ἀπό τούς Στοχασμούς του Ντεκάρτ ἀρκεῖ γιά νά ἀποδείξει τή συνονοχή τῆς φιλοσοφίας στόν ἀποκλεισμό τῆς τρέλας ἀπό τήν κλασική ἐποχή.

Ἐπιπλέον, πόσο ἱκανοποιητικά αὐτοί οἱ δύο φιλόσοφοι τῆς διαφορᾶς σκέφτονται τή διαφορική φύση αὐτῶν τῶν δομῶν, ἐπιστημῶν, λόγων, ἐποχῶν, ὄντοτήτων πού, σύμφωνα μέ τή θεωρητική ἀφετηρία καί τῶν δύο, θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀρκετά ἀμφίβολες, ἀρκετά διηρημένες στό ἴδιο τό ἐσωτερικό τους; Στό «Ἡ δομή, τό σημεῖο καί τό παίγνιο» ὁ Ντερριντά κατηγορεῖ ἐμμέσως πλήν σαφῶς τήν «ἀρχαιολογία» του Φουκῶ ὅτι κάνει χρήση μιᾶς μεταφυσικῆς ἀντίληψης τῆς δομῆς, τό κέντρο τῆς ὁποίας δηλώνει πάντοτε τό ἀμετάβλητο τῆς παρουσίας: «ἡ κίνηση κάθε “ἀρχαιολογίας” [...] ἐπιδιώκει πάντοτε νά νοεῖ τή δομή ἀπό τό σημεῖο μιᾶς πλήρους κι ἐκτός παιγνίου παρουσίας».¹⁰ Θά μπορούσε κάποιος, ὅμως, νά ὑπαινιχθεῖ ὅτι ἡ ἴδια προσφυγή στό ἀμετάβλητο τῆς παρουσίας διέπει καί τήν ἀνάλυση ἀπό τόν ἴδιο τόν Ντερριντά τῆς «δομικῆς ὁλότητας» τήν ὁποία ὀνομάζει «λογοκεντρισμό».

Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικό πού ὁ Φουκῶ καί ὁ Ντερριντά μοιράζονται καί τό όποιο συνδέεται μέ τὰ παραπάνω εἶναι ἡ ἔκλειψη, πού ὁ δομισμός πρῶτος εἶχε ἐπιφέρει, τόσο του πραγματικοῦ ἀντικειμένου, ὅσο καί του ἀνθρώπινου ὑποκειμένου, ὡς πηγῆς κάθε νόηματος. Τό ἔργο δέν ἀντλεῖ τό νόημά του μέσω τῆς ἀναφορᾶς του σέ μιᾶ πραγματικότητα ἐκτός κειμένου –τό κείμενο σημαίνει παρά ἀναπαριστᾶ–, οὔτε ὅμως ἀποτελεῖ ἔκφραση ἑνός ξεχωριστοῦ ὑποκειμένου καί τὰ δύο αὐτά ἀποκλείονται καί ὅ,τι ἀπομένει νά πλανᾶται στόν ἀέρα ἀνάμεσα τους εἶναι ἕνα σύστημα κανόνων τό όποιο ἔχει τή δική του ἀνεξάρτητη ζωή καί ἀρνεῖται νά ὑποκύψει στίς ἐπικλήσεις τῶν ἀτομικῶν προθέσεων. Γιά τόν Φουκῶ, ἡ γραφή δέν ἀποτελεῖ ἰδιωτική ἄσκηση μιᾶς ἐλεύθερης γράφουσας θέλησης ἢ συνείδησης, ἀλλά ἐνεργοποίηση ἑνός ἀρκετά περίπλοκου ἴστοῦ δυνάμεων, γιά τίς ὁποῖες τό κείμενο ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό ἐκείνους τούς χώρους (συμπεριλαμβανομένου του σώματος) ὅπου διεξάγονται οἱ στρατηγικές του ἐλέγχου στήν κοινωνία. Ἡ σύγκρουση, σέ κάθε κείμενο, ἀνάμεσα στόν συγγραφέα του καί τή γλώσσα πού αὐτός χρησιμοποιεῖ εἶναι κεντρική γιά τήν κειμενική θεωρία του Ντερριντά: «Ὁ συγγραφέας γράφει μέσα σέ μιᾶ γλώσσα καί μέσα σέ μιᾶ λογική, καί ὁ

10. Ζάκ Ντερριντά, «Ἡ δομή, τό σημεῖο καί τό παίγνιο στό λόγο τῶν ἐπιστημῶν του ἀνθρώπου», μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, Ὁ Πολίτης, τεῦχος 39, Ἰούλιος 1997, σ. 34.

λόγος του έξ' όρισμού δέν μπορεί νά κυριαρχήσει άπολύτως πάνω στό σύστημα, στους νόμους και στην ζωή τους. Τίς χρησιμοποιεί αφήνοντας κατά έναν τρόπο και μέχρι ενός σημείου νά κυβερνώνται από τό σύστημα. Και ή ανάγνωση όφείλει πάντα νά αποβλέπει σέ μίαν όρισμένη, άθέατη για τόν συγγραφέα σχέση ανάμεσα σέ ό,τι κατευθύνει και ό,τι δέν κατευθύνει τά σχήματα τής γλώσσας τήν όποία χρησιμοποιεί». ¹¹ "Αν και ό Ντερριντά δέν αποπέμπει παντελώς τόν συγγραφέα από τήν ανάγνωση του, αυτό γίνεται μέ τήν προϋπόθεση ότι ό άποδομητής-άναγνώστης μπορεί νά παράγει τό κείμενο ως μιά πλατύτερη «σημαίνουσα δομή», μέσα στην όποία ή θέληση του συγγραφέα έγγράφεται ως ένας μόνο παράγοντας μεταξύ άλλων. Οί προθέσεις του συγγραφέα θεωρούνται δευτερεύουσες και ύποταγμένες στό κείμενο στό όποιο έμπεριέχονται.

Ός έκ τούτου, και οι δύο διεκδικούν μιά σταθερή προτεραιότητα του κριτικού σέ σχέση μέ τόν συγγραφέα. Ό κριτικός-άναγνώστης επιχειρεί νά δείξει ότι είναι καλύτερος άναγνώστης του κειμένου από τόν ίδιο τόν συγγραφέα του. Υποστηρίζει μιά μεγαλύτερη «κυριαρχία» πάνω στό κείμενο για τόν έαυτό του άπ' ό,τι για τόν συγγραφέα του. Ό κριτικός έξυψώνεται σέ ύψηλότερο επίπεδο συναίσθησης και κοιτάζει άφ' ύψηλου όσα ό συγγραφέας έχει πει ή θά μπορούσε νά πει. "Όμως, ούτε ό Φουκώ ούτε ό Ντερριντά έξηγοϋν τήν αιτία αυτής τής μεγαλύτερης όξυδέρκειας του κριτικού-άναγνώστη σέ σχέση μέ τόν συγγραφέα. Σέ καμιά περίπτωση δέν μάς λένε τί είναι αυτό πού έπιτρέπει στον κριτικό νά βλέπει όσα ό ίδιος ό συγγραφέας άδυνατεί νά δει. Ούτε όμως έξηγοϋν τήν καταστατική θέση των δικών τους κειμένων σέ σχέση μέ τή δομή ή τίς δομές πού έξεξηγοϋν.

γ. *Η κριτική του Φουκώ στον Ντερριντά*

Ή άπευθείας ένασχόληση του Φουκώ μέ τίς άναγνωστικές πρακτικές του Ντερριντά αλλά και ή σθεναρή αντίθεσή του σέ αυτές λαμβάνει χώρα προς τό τέλος τής άπάντησής του στό «Τό σώμα μου, αυτό τό χαρτί, αυτή ή φωτιά». Άφου θεωρήσει τόν Ντερριντά έπίμεμπτο λόγω σοβαρών παρανοήσεων του Ντεκάρτ, ό Φουκώ θά δηλώσει ότι ό Ντερριντά, μέ τό νά άνάγει τίς πρακτικές του λόγου μιās όρισμένης ιστορικής συγκυρίας σέ άπλά κειμενικά «ίχνη», έχει κατασκευάσει ένα μεταφυσικό σύστημα από μόνος του. Αυτό τό σύστημα, ό Φουκώ περιφρονητικά συμπεραίνει, είναι μιά

«μικρή παιδαγωγική ή ιστορικά καθορισμένη πού, όλοφάνερα, εκδηλώνεται. Παιδαγωγική ή όποία διδάσκει τόν μαθητή ότι δέν ύπάρχει τίποτα εκτός κειμένου,

11. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, ό.π., σ. 273.

άλλά ότι μέσα στο κείμενο, στά μεσοδιαστήματα, στά λευκά καί στά μή ειπωμένα, βασιλεύει ή παρακαταθήκη τής καταγωγής: συνεπώς, δέν χρειάζεται νά γυρέσουμε άλλου, αλλά μόνο ἐδῶ, ὄχι βέβαια μέσα στίς λέξεις, αλλά μέσα στίς λέξεις ὡς διαγραφές, στό δικτυωτό τους, ὅπου λέγεται τό “νόημα τοῦ εἶναι”. Παιδαγωγική πού, ἀντίστροφα, δίνει στή φωνή τοῦ δασκάλου αὐτή τήν ἀπεριόριστη ἡγεμονία πού τοῦ ἐπιτρέπει νά ξαναπεῖ ἀπεριόριστα τό κείμενο» (ΤΦ 129-130).

Λίγο κωρίτερα, ὁ Φουκῶ εἶχε ἰσχυριστεῖ ὅτι ὁ Ντερριντά παραμένει δέσμιος ἐκείνης τής θέσης πού θέλει τή φιλοσοφική σκέψη αὐτόνομη, ἀνεπηρέαστη ἀπό τίς ἐκφάνσεις τής πραγματικότητας:

«Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ντερριντά εἶναι ἀξιопαρατήρητη. Γιά τή βαθύτητά της καί, ἴσως ἀκόμη περισσότερο, γιά τήν παρηρησία της. Ἀπαρχῆς, ἡ κατάθεση τοῦ ζητήματος ἔχει διατυπωθεῖ σαφῶς: θά μπορούσε ἄραγε νά ὑπάρχει κάτι πρότερο ἢ ἐξωτερικό πρὸς τό φιλοσοφικό ἐπιχείρημα; Μπορεῖ νά ὑπάρχει ἡ προϋπόθεσή του σέ ἕναν ἀποκλεισμό, σέ μιά ἄρνηση, σέ ἕναν ἀποδραμόντα κίνδυνο, καί, γιατί ὄχι, σέ ἕναν φόβο; Αὐτή τήν ὑπόψια ὁ Ντερριντά τήν ἀπορρίπτει μέ πάθος» (ΤΦ 97).

Ἐδῶ ὁ Φουκῶ κατηγορεῖ τόν Ντερριντά ὅτι ἀναπαράγει τή θέση ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία παραδοσιακά θεωρεῖται νά ἀπαντᾷ μόνο στήν «ἀνιδιοτελή ἄσκηση τοῦ λόγου», ἐπιδιώκει τά ἐνδιαφέροντά της χωρίς φόβο ἐξωτερικῶν παρεμβολῶν ἢ ἐπιβολῶν. Ἐνῶ ἐπιτρέπεται στή φιλοσοφική σκέψη νά ἐπιδρᾷ, νά διαμορφώνει, νά ἀναμορφώνει τήν πραγματικότητα, ἡ τελευταία στερεῖται μιά ἀνάλογη δυνατότητα. Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Ντερριντά, γιά παράδειγμα, μέ τό καρτεσιανό κείμενο, μιά ἐνασχόληση ἡ ὁποία, κατά τόν Φουκῶ, συστηματικά δέν λαμβάνει ὑπόψη της αὐτό πού κεῖται ἐκτός κειμένου, τό περικείμενο, θέτει ἐντέλει τό ἐρώτημα τοῦ κατά πόσον ὁ Ντερριντά πιστεύει ὅτι χρειάζεται νά πᾶμε πέρα ἀπό τό κείμενο, ἂν τελικά πιστεύει ὅτι ἡ διαρκῆς καί συστηματική ἐνασχόληση μέ τό φιλοσοφικό κείμενο εἶναι ἐπαρκῆς ὡς πολιτική στρατηγική.

Σίγουρα, ὁ Ντερριντά θέλει νά ἀντιτεθεῖ στήν ἰδέα ὅτι ὁ φιλοσοφικός λόγος στέκεται σέ μιά παράγωγη σχέση μέ κάποια πρωταρχική ὕλική περιοχή. Ὁ περιορισμός τής φιλοσοφίας σέ δευτερεῦον ἢ παράγωγο ἀποτέλεσμα μιᾶς πρωταρχικῆς (ἱστορικῆς-κοινωνικῆς-πολιτικῆς) περιοχῆς εἶναι ἀστήρικτος. Στό «Τό cogito καί ἡ ἱστορία τής τρέλας», ὁ Ντερριντά ἰσχυρίζεται ὅτι, ἂν καί ὁ Φουκῶ «εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀπομόνωσε μέ παρόμοιο τρόπο, σέ αὐτό τόν Διαλογισμό, τό παραλήρημα καί τήν τρέλα τῶν αἰσθήσεων καί τῶν ὀνείρων [...] στό φιλοσοφικό τους νόημα καί στή μεθοδολογική τους λειτουργία», βιάστηκε νά ὑποτάξει αὐτό τό φιλοσοφικό νόημα στή δομή πού ἤθελε νά ἀποδείξει (ΤΦ 44). Ὁ Ντερριντά θεωρεῖ ὅτι, προτοῦ θέσουμε «τήν ἐρώτηση ἀναφορικά μέ τή σχέση

ανάμεσα στο “σημείο” και τη “δομή”), θά πρέπει (νά προσπαθήσουμε νά δοῦμε [...] τί μπορεῖ νά εἶναι τό νόημα τοῦ ἴδιου τοῦ σημείου. Ἐφόσον ἐδῶ τό σημείο ἔχει ἤδη τήν αὐτονομία μιᾶς φιλοσοφικῆς ἐπιχειρηματολογίας) (ΤΦ 45). Ὁ Ντερριντά ἰσχυρίζεται ὅτι, πρὶν ἀπό κάθε προσπάθειά μας νά καθορίσουμε τή σχέση τοῦ μέσα μέ τό ἔξω τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου, θά πρέπει νά προβαίνουμε σέ μιᾶ ἐσωτερική καί αὐτόνομη ἀνάλυση τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας. Τήν ἴδια θέση θά ἐπαναλάβει σέ ἓνα ἄλλο του κείμενο γιά τόν Φουκώ, τό 1991, μέ τίτλο «“Ἄς εἶμαστε δίκαιοι μέ τόν Freud”»: Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας στήν ἐποχή τῆς ψυχανάλυσης»:

«Νά κατανοήσουμε ὀρθῶς, μέ τρόπο σχεδόν σχολικό, φιλολογικό καί γραμματικό, μέ δεδομένους τούς κυρίαρχους καί σταθεροποιημένους τύπους, αὐτό πού ὁ Ντεκάρτ ἤθελε νά πεῖ στήν ἤδη δύσκολη ἐπιφάνεια τοῦ κειμένου του, ὅπως εἶναι μεταφράσιμη σύμφωνα μέ τούς κλασικούς κανόνες ἀνάγνωσης, καί νά τό καταλάβουμε αὐτό μάλιστα πρὶν νά ὑποβάλουμε αὐτή τήν πρώτη ἀνάγνωση σέ μιᾶ ἐρμηνεῖα συμπτωματολογικοῦ τύπου καί ἱστορική, πού ρυθμίζεται ἀπό ἄλλα ἀξιώματα ἢ ἄλλα πρωτόκολλα. Πρέπει ὅπωςδήποτε νά τό καταλάβουμε αὐτό· μάλιστα πρὶν νά καί γιά νά ἀποσταθεροποιήσουμε, ἐκεῖ ὅπου εἶναι δυνατόν καί ἐφόσον εἶναι ἀναγκαῖο, τό κύρος τῶν κανονιστικῶν ἐρμηνειῶν».¹²

Αὐτό γιά τό ὅποιο, ὅμως, θά χρειάζοταν κανεῖς νά ἀναρωτηθεῖ εἶναι τό κατά πόσον ὁ «ἀναδιπλασιασμός» τῆς συγγραφικῆς πρόθεσης, τοῦ «θέλω-νά-πῶ» τοῦ κειμένου, ὁ καθορισμός «τοῦ νοήματος τοῦ ἴδιου τοῦ σημείου» μπορεῖ νά λαμβάνει χώρα ἐρήμην τῶν ἰσχυουσῶν πρακτικῶν λόγου ἢ τοῦ ἱστορικοῦ καί πολιτικοκοινωνικοῦ πλαισίου ἐντός τοῦ ὁποίου διεξάγεται ἡ ἀνάγνωση. Ἡ ἀνάγνωση δέν πραγματοποιεῖται σέ κενό ὄξυγόνου. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐρώτηση πού ἐγείρεται εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ὡς ποιό βαθμό μιᾶ ἐσωτερική ἀνάγνωση εἶναι δυνατή»; Ἡ ἀποδοχή μιᾶς τέτοιας προβληματικῆς φαίνεται νά λαμβάνεται ρητά ὑπόψη ἀπό τόν Ντερριντά ἐννέα χρόνια ἀργότερα, στό πλαίσιο τῆς διαμάχης του μέ τόν Τζών Σάρλ [John Searle] στό «Ἐπίλογος: πρὸς μιᾶ ἠθική τῆς συζήτησης» [«Postface: vers une éthique de la discussion»]. Ἡ συνάντησή μας μέ τά κείμενα γίνεται μέσα ἀπό «ἐρμηνευτικά πλαίσια» τά ὅποια εἶναι «σχετικά σταθερά, μερικές φορές προφανῶς ἀκλόνητα» καί τά ὅποια εἶναι «τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ὀλόκληρης ἱστορίας ἀπό σχέσεις δύναμης (ἐνδοσημασιολογικές καί ἐξωσημασιολογικές, ἐνδο- καί ἐξω-λογικές, ἐνδο- καί ἐξω-λογοτεχνικές ἢ φιλοσοφικές, ἐνδο- καί ἐξω-ακαδημαϊκές, κλπ)».¹³ Αὐτός εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος νά εἰπωθεῖ

12. Ζάκ Ντερριντά, «“Ἄς εἶμαστε δίκαιοι μέ τόν Freud”»: Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας στήν ἐποχή τῆς ψυχανάλυσης», στό *Ἀντιστάσεις τῆς ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, Πλέθρον, σ. 130.

13. Jacques Derrida, «Postface», στό *Limited Inc*, Éditions Galilée, Παρίσι 1990, σ. 267.

ότι η σχέση ανάμεσα στον αναγνώστη και τό κείμενο δέν εἶναι ἄμεση, ἀλλά πάντα διαμεσολαβεῖται, ὄχι μόνο ἀπό τή γλώσσα, ἀλλά καί ἀπό κοινωνικές, πολιτικές, θεσμικές συνθήκες, πού εἶναι σχετικά σταθερές. Ἀλλά καί ἡ γλώσσα δέν εἶναι ἕνα ἀπλό ἐργαλεῖο ἐπικοινωνίας, ἕνα αὐτόνομο καί αὐταρκες σύστημα ἀποκομμένο ἀπό τίς πρακτικές καί πολιτικές χρήσεις του. Ὡς ἐκ τούτου, γιά τόν Ντερριντά δέν κείναι εὐθετο νά διαχωρίσουμε ἐρωτήσεις γύρω ἀπό τίς “σχέσεις ἐξουσίας” ἢ τόν “ρητορικό καταναγκασμό” ἀπό ἐρωτήσεις γύρω ἀπό τή δυνατότητα προσδιορισμοῦ ἢ μή προσδιορισμοῦ τῆς “σημασίας”.¹⁴

δ. Ἡ ἔννοια τοῦ «γενικοῦ κειμένου»

Ἄς δοῦμε, ὅμως, πῶς εἶχε ἀντιδράσει ὁ Ντερριντά στή μομφή τοῦ Φουκώ ὅτι ἀναπαράγει μιὰ «μικρή παιδαγωγική ἱστορικά καθορισμένη, ἡ ὁποία διδάσκει τόν μαθητή ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτα ἐκτός κειμένου», ἀλλά καί ἀπέναντι σέ ὅλους ὅσοι ἐπιμένουν ὅτι ἡ ἀποδόμηση θά πρέπει νά πάει «πέρα ἀπό τό κείμενο», μιὰ παρατήρηση πού συνήθως γίνεται ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Μισέλ Φουκώ. Ἡ πολύπαθη ἔκφραση «δέν ὑπάρχει τίποτα ἐκτός κειμένου» («Il n'y a rien hors du texte») ἢ «δέν ὑπάρχει τό ἐκτός-κειμένου» («Il n'y a pas de hors-texte») ἀνήκει στόν ἴδιο τόν Ντερριντά καί ἀπαντᾷ στό δεύτερο μέρος τοῦ *Περί γραμματολογίας*, στό ὑποκεφάλαιο μέ τίτλο «Ἡ ὑπερβολή. Ζήτημα μεθόδου», στό πλαίσιο τῆς ἐπεξήγησης τῶν πρωτοκόλλων ἀνάγνωσης τοῦ Ρουσσώ.¹⁵ Γιά τόν Ντερριντά, τόσο οἱ σχηματισμοί λόγου, ὅσο καί οἱ θεσμικές πρακτικές μέ τίς ὁποῖες αὐτοί ἐμπλέκονται, δέν βρίσκονται ἐκτός κειμένου, ἀλλά ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς διευρυμένης ἔννοιας κειμένου, τοῦ «γενικοῦ κειμένου», ἡ ὁποία σίγουρα δέν περιορίζεται στό ἐμπειρικό κείμενο. Καί αὐτό ἀπέχει ἀρκετά ἀπό τόν ἰσχυρισμό ὅτι οἱ πρακτικές λόγου στήν ἱστορική τους διάσταση εἶναι ἀσήμαντες· τουναντίον. Αὐτό πού ὁ Ντερριντά φαίνεται ὅτι θέλει νά δείξει ἐδῶ δέν εἶναι πῶς ἡ ἐνασχόληση μέ τά κοινωνικά καί πολιτικά ζητήματα δέν εἶναι σημαντική ἢ ἐφικτή, ἀλλά ὅτι ἡ ρητορική τῆς ἀμεσότητας μπορεῖ νά εἶναι παραπλανητική:

«Θά ἤθελα νά ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου πού προτείνω δέν περιορίζεται οὔτε στό γραφιστικό, οὔτε στό βιβλίο, οὔτε ἀκόμα στόν λόγο καί, ἀκόμα λιγότερο, στή σημασιολογική, ἀναπαραστατική, συμβολική, ἰδεατή ἢ ἰδεολογική σφαῖρα. Αὐτό πού ἀποκαλῶ “κείμενο” ὑποδηλώνει ὅλες τίς δομές πού ἀποκαλοῦνται “ἱστορικές”, κοινωνικές, θεσμικές, ἐν συντομίᾳ: ὅλα τά πιθανά ἀναφε-

14. Jacques Derrida, «Postface», ὁ.π., σ. 270.

15. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, ὁ.π., σ. 280, 274 (μετάφραση τροποποιημένη).

ρόμενα. “Ένας ακόμα τρόπος για να ανακαλέσουμε ότι “δέν υπάρχει τό εκτός-κειμένου”. Αυτό δέν σημαίνει ότι όλα τά αναφερόμενα αναστέλλονται, τά αρνούμαστε ή εγκλείονται σέ ένα βιβλίο, όπως πολλοί έχουν ισχυριστεί ή έχουν υπάρξει αρκετά αφελείς να πιστεύουν ή μέ έχουν κατηγορήσει ότι πιστεύω. Αλλά σημαίνει ότι κάθε αναφερόμενο, όλη ή πραγματικότητα, έχει τή δομή ενός διαφορικού ίχνους, και ότι κάποιος δέν μπορεί να αναφέρεται σέ αυτό τό “πραγματικό” παρά μόνο εντός μιās έρμηνευτικής έμπειρίας. Η τελευταία ούτε έχει σημασία ούτε τήν υποθέτει, παρά μόνο σέ μιιά κίνηση μιās διαφορικής αναφορικότητας. Αυτά λοιπόν».¹⁶

Η κριτική ανάγνωση δέν μπορεί να αποβλέπει στην «υπέρβαση» του κειμένου προς τήν κατεύθυνση ενός ιστορικού «αναφερόμενου» τό όποιο υποτίθεται ότι υπάρχει έξω από τή γλώσσα, ή, όπως τό θέτει ο ίδιος ο Ντερριντά, έξω από τή «γραφή-έν-γένει». Τόσο τό κείμενο και ο συγγραφέας του όσο και αυτό πού συνηθίζεται να αποκαλείται τό ιστορικό του αναφερόμενο συμμετέχουν σέ ένα γενικότερο κειμενικό σύστημα, τό όποιο δέν έμποδίζει τίς μεταξύ τους διασυνδέσεις να άρθρώνονται ιστορικά.

Η «πραγματική-ιστορία-του-κόσμου» δέν είναι, σύμφωνα μέ τόν Ντερριντά, ένα μετα-κείμενο ή ένα μετα-πλαίσιο, πού θα μπορούσε να καθορίσει τή σημασία του ή τή σημασία ενός κειμένου από τή θέση ενός απόλυτου «έξω». Είτε λαμβάνεται ως κείμενο ή ως πλαίσιο, χρειάζεται να έρμηνεύεται, να επανερμηνεύεται, να τίθεται ή να επανατίθεται εντός πλαισίου, μέ τόν ίδιο τρόπο όπως τό έμπειρικό κείμενο ή πλαίσιο. Ός ένα πλαίσιο για τόν λόγο, οι ιστορικοί ή επιστημονικοί περιορισμοί αποτελούν οι ίδιοι μέρος ενός μεγαλύτερου πλαισίου: «Τό πέρας του πλαισίου δέν είναι αυστηρά καθορισμένο· υπάρχει μιιά ρευστότητα των όρίων κάθε πλαισίου, μιιά ουσιώδης έλλειψη ολοκλήρωσης».¹⁷

Βάζοντας όλες αυτές τίς «παρ-ερμηνείες» του «δέν υπάρχει τό εκτός-κειμένου» στην άκρη, θα θεωρούσαμε πολύ πιό γόνιμη τήν εξέταση των διαφορών, ως προς τίς πρακτικές και τούς σκοπούς, αυτών των δύο αναγνωστικών στρατηγικών. Έτσι, ενώ ο Ντερριντά αισθάνεται ότι τό κείμενο πρέπει άπηνώς να «άποδομείται», έτσι ώστε τό δίκτυο των «ίχνων» του να εκτίθεται ως παγιδευμένο στον «οίκο-φυλακή» του λογοκεντρισμού, ο Φουκώ λαμβάνει τή θέση ότι τό κείμενο μπορεί καλύτερα να διαβαστεί ενάντια στο πλαίσιο του, δηλαδή ως μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου από πρακτικές του λόγου, πού αποτελούν τήν *έπιστήμη* τής συγκεκριμένης του χωροχρονικής διαμόρφωσης.

Η γενίκευση τής έννοιας του «κειμένου» δέν θα πρέπει, όμως, να άποσπάσει τήν προσοχή μας από τό ότι ο Ντερριντά συχνά, στην πράξη, μεταχειρίζεται τό φιλοσοφικό κείμενο σέ απομόνωση από -αυτό πού μέ παραδοσιακό τρόπο θα

16. Jacques Derrida, «Postface», *ό.π.*, σ. 273.

17. Jacques Derrida, «Postface», *ό.π.*, σ. 253.

έξακολουθούσαμε να τό ονομάζουμε- «έξωκειμενικές» συνθήκες παραγωγής του. Μολονότι ό Ντερριντά έπικεντρώνει τήν προσοχή του σέ ένα «διακειμενικό» δίκτυο έπιρροών -«τό κείμενο κυκλοφορεί μέσα από άλλα κείμενα»-, αυτός ό διακειμενικός ιστός σπάνια περιλαμβάνει, τουλάχιστον κατά τίς δεκαετίες τοῦ 1960 καί 1970, τίς ιστορικές καί πολιτικοκοινωνικές συνθήκες παραγωγής του. Πώς θά μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτή τήν παράλειψη, αν όντως αποτελεί παράλειψη; Ίσως έπειδή, όπως πιστεύει ό ίδιος ό Ντερριντά, οί δυνατότητες πού μᾶς προσφέρονται σήμερα για να έπεξεργαστοῦμε τό γενεαλογικό έρώτημα είναι ακόμα έλλιπείς:

«Γνωρίζουμε ότι ή μεταφορά, ή όποία θά περιέγραφε αλάθητα τή γενεαλογία ενός κειμένου, ακόμη απαγορεύεται. Μέσα στή σύνταξή του καί στό λεξικό του, μέσα στα διαστήματά του, μέ τή στίξη του, τά κενά του, τά περιθώριά του, ή ιστορική εξάρτηση ενός κειμένου δέν είναι ποτέ εύθυγραμμη. Ούτε μεταδοτική αιτιότητα. Ούτε άπλή συσσώρευση διαστρώσεων. Ούτε άπλή παράθεση δανεικῶν τεμαχίων».¹⁸

Γιά να δηλώσει λίγο παρακάτω: «Ένα κείμενο έχει πάντα πολλές ηλικίες, ή ανάγνωση όφείλει πάντα να προσαρμόζεται».¹⁹

Έδω θά θέλαμε να προσθέσουμε ότι ή δυσανάλογη (καί είναι δύσκολο να βρούμε τό σημείο ίσοροπίας) ένασχόληση μέ τίς «έξωκειμενικές» συνθήκες παραγωγής τοῦ κειμένου, ακόμα καί όταν γίνεται μέ τή γνώση ότι οί ίδιες δέν αποτελούν παρά γραφή, μπορεί να λειτουργήσει εις βάρος τοῦ ίδιου τοῦ κειμένου. Υπάρχει πάντα ό κίνδυνος, στην προσπάθεια άποσαφήνισης τής σχέσης τοῦ κειμένου μέ τό «έξω» του, να «χάσουμε» τό πρώτο στό τελευταίο. Δηλαδή, ή όποια ιδιαιτερότητα τοῦ κειμένου, αυτό πού τό κείμενο θέλει να μᾶς πεί (καί τοῦτο δέν περιορίζεται, αναγκαστικά, στό θεματικό του περιεχόμενο) να «καταποθεί» από τό «έξωκειμένο» του. Σέ καμία περίπτωση δέν θά πρέπει να υποκαταστήσουμε τό ίδιο τό κείμενο μέ τίς ιστορικοπολιτικοκοινωνικές συνθήκες παραγωγής του.

ε. Έπίλογος

Τελειώνοντας, παρά τίς μονομερείς προσεγγίσεις πού μπορεί έσφαλμένα να δημιουργήσει ή «διαμάχη» μεταξύ Φουκώ καί Ντερριντά -μιιά διαμάχη, από τή φύση της, εύκολότερα παράγει άποκλίσεις παρά συγκλίσεις-, θεωρούμε ότι ένα κείμενο μπορεί να προσεγγιστεί από πληθώρα διαφορετικῶν έρμηνευτικῶν

18. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, ό.π., σ. 182.

19. Ζάκ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, ό.π., σ. 183.

οπτικῶν, ἀνάλογα μέ τήν ἐρώτηση πού τοῦ ὑποβάλλουμε. Δέν ἐξυπηρετοῦν ὅλες οἱ ἐρωτήσεις τούς ἴδιους σκοπούς. Γιά παράδειγμα, μιᾶ «ἐξωκειμενική» θεώρηση τοῦ κειμένου εἶναι δευτερευούσης σημασίας γιά μιᾶ ἀνάγνωση ὅπως ἡ ἀποδομητική, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μέ τούς ὅρους συγκρότησης τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ κειμένου. Κι ἐδῶ θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι τόσο ἡ ἀρχαιολογία ὅσο καί ἡ ἀποδόμηση δέν πρέπει νά ἀποτελοῦν διακλήρυξη γύρω ἀπό τό πῶς ἡ ἀνάγνωση θά πρέπει νά διενεργεῖται γενικά. Τόσο ἡ ἀρχαιολογική ὅσο καί ἡ ἀποδομητική ἀνάγνωση ἐπιτελοῦν ἕναν ὀρισμένο σκοπό, ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς ὀρισμένης στρατηγικῆς. Κατ' αὐτό τόν τρόπο εἶναι λογικό νά ἀποδίδονται ἀπό τήν ἀρχαιολογική ἢ ἀποδομητική στρατηγική συγκεκριμένες προτεραιότητες, ἐνῶ κάποιες ἄλλες ἀναγνωστικές παράμετροι νά καλοῦνται νά παίξουν δευτερεύοντα ρόλο. Ὡς ἐκ τούτου, δέν μπορεῖ, καί θά ἦταν λάθος, νά διεκδικεῖ ἡ καθεμιά γιά τόν ἑαυτό της καθολική ἰσχύ.

Ἐπομένως, ἡ ἀποδόμηση δέν εἶναι ἡ μοναδική στρατηγική πού μπορεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ τό πραγματικό. Δέν νομίζουμε ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιθυμία τοῦ Ντεριντά ἡ φιλοσοφία νά ὑποκαταστήσει ἄλλους λόγους πού σχετίζονται μέ τό πραγματικό, ὅπως, γιά παράδειγμα, τήν ἱστορία, τήν κοινωνιολογία, τήν πολιτική. Ἄλλωστε, ὁ Ντεριντά δέν προσβλέπει σέ μιᾶ ἐπ' ἀπειρον ἀποδόμηση τῶν κειμένων. Παρ' ὅλα αὐτά, ἀπό τή στιγμή πού ἡ φιλοσοφική ἐννοιολόγηση συμμετέχει στήν κατασκευή τοῦ πραγματικοῦ, τότε ἕνα ὀρισμένο ἔργο θά πρέπει νά ἐπιτελεστεῖ καί στό ἐπίπεδο τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν, γιά παράδειγμα, ἔχει βασιστεῖ σέ ἡ ἔχει παραγάγει συγκεκριμένους ὀρισμούς τῶν («γυναικῶν») μέ τούς ὁποίους θά πρέπει νά ἀσχοληθοῦμε. Ἡ ἀποδόμηση εἶναι μιᾶ στρατηγική γιά νά τούς ἀντιμετωπίσουμε. Μιᾶ ἄλλη στρατηγική θά ἦταν νά ἀσχοληθοῦμε μέ ἱστορικά (κοινωνικοπολιτικά) μορφώματα τά ὁποῖα δημιούργησαν αὐτές τίς «ἐννοιες». Ἡ μιᾶ ἄλλη στρατηγική θά ἦταν νά ἀσχοληθοῦμε μέ τίς πραγματικές ἐμπειρίες τῶν γυναικῶν. Ὅλες αὐτές οἱ στρατηγικές εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητες γιά τίς πολιτικές τοῦ φύλου, μέ ἀποτέλεσμα ἡ ἐρώτηση τῆς ἐπιλογῆς μεταξύ αὐτῶν νά καθίσταται ἄστοχη. Στό «Ἡ δομή, τό σημεῖο καί τό παίγνιο στό λόγο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου», ὁ Ντεριντά ἰσχυρίζεται: «Βρισκόμαστε ἐδῶ σέ μιᾶ περιοχή –ἄς τήν ποῦμε ἀκόμη, προσωρινά, “ἱστορικότητα”– ὅπου ἡ κατηγορία “ἐπιλογή” φαίνεται ἐλάχιστα σοβαρή».^{20/21}

20. Στό *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language* (Ithaca, Νέα Ὦρκη 1983), ὁ Ντομινίκ Λακάπρα [Dominick LaCapra] ἐνδιαφέρεται νά δεῖ πῶς οἱ ἀναγνωστικές στρατηγικές τοῦ Ντεριντά καί τοῦ Φουκώ μποροῦν νά συνδυαστοῦν: «τό κείμενο μπορεῖ νά ἰδωθεῖ σάν νά ἀποτελεῖ παράδειγμα πρακτικῶν λόγου καί ἰδεολογιῶν μέ ἕναν σχετικά εὐθύ τρόπο, ἀλλά ἐπίσης σάν νά ἐμπλέκεται σέ μιᾶ διαδικασία πού, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, τίς καθιστᾷ προβληματικές, ἐνίοτε μέ χριτικές συνέπειες» (σ. 42).

21. Ζάκ Ντεριντά, «Ἡ δομή, τό σημεῖο καί τό παίγνιο...», ὁ.π., σ. 34.

Συντομογραφίες

ΤΦ: Ζάκ Ντεριντά-Μισέλ Φουκώ, *Τρέλα και φιλοσοφία*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, 'Ολκός/Μικρή' Αρχτος, 1994.²²

Βιβλιογραφία

- D'Amico Robert, «Text and Context: Derrida and Foucault on Descartes», στο John Fekete (έπιμ.), *The Structural Allegory*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 1984, σ. 164-182.
- Ντεριντά Ζάκ, *Περί γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, 1990.
- Ντεριντά Ζάκ, «“Ας είμαστε δίκαιοι με τον Freud”»: 'Η ιστορία της τρέλας στην εποχή της ψυχανάλυσης», στο 'Αντιστάσεις της ψυχανάλυσης, μτφρ. Ε. Κοντονάσιου-Β. Νασούλη, Πλέθρον.
- Ντεριντά Ζάκ, «'Η δομή, τό σημείο και τό παίγνιο στό λόγο τών έπιστημών του ανθρώπου», μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, 'Ο Πολίτης, τεύχος 39, 'Ιούλιος 1997, σ. 33-41.
- Derrida Jacques, «Postface», στο *Limited Inc*, Editions Galilée, Παρίσι 1990.
- Flaherty Peter, «(Con)textual Contest: Derrida and Foucault on Madness and the Cartesian Subject», *Philosophy of the Social Sciences*, τόμ. 16, 1986, σ. 155-175.
- Φουκώ Μισέλ, 'Η ιστορία της τρέλας, μτφρ. Φραγκίσκη 'Αμπατζοπούλου, 'Ηριδανός [1976].
- Foucault Michel, *Folie et déraison: Histoire de la folie a l'âge classique*, Plon, Παρίσι 1961.
- Habermas Jürgen, 'Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας, μτφρ. Λ. 'Αναγνώστου-Α. Καραστάθη, 'Αλεξάνδρεια, 1993.
- LaCapra Dominick, *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*, Ithaca, Νέα 'Υόρκη 1983.

22. Θά ήθελα νά ευχαριστήσω τή φίλη Κωνσταντίνα Χάμου, πού έπιμελήθηκε γλωσσικά τό παρόν κείμενο.